

ЛИТЕРАТУРА

1. Межуев, В. М. Культура и история / В. М. Межуев. – М. : Сов. Россия, 1977. – 212 с.
2. Барт, Р. Дискурс истории / Р. Барт // Система моды: статьи по семиотике культуры / пер. с фр., вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкина. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – С. 438–440.
3. Halliday, M. A. K. Language, context and text : Aspects of language in a social-semiotic perspective / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – 2nd ed. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1989. – P. 15–23.
4. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; пер. с фр. Ю. Н. Караулова [и др.] ; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – 4-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 446 с.
5. Паўлоўская, Н. Ю. Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове / Н. Ю. Паўлоўская. – Мінск, 2001. – 206 с.
6. Мирискаева, К. Ш. Концептуализация модальности в разносистемных языках (на материале глагола CAN и его вербализаторов в русском языке) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / К. Ш. Мирискаева ; Пятигор. гос. ун-т. – Пятигорск, 2018. – 30 с.

The article deals with the peculiarities of the texts devoted to the questions of culture and history. The results of the comparative study of modal units expressing possibility in the texts in the English and Belarusian languages are presented. The means of representation of the modality of possibility and their role in the expression of the author's assessment of the message are established.

М. А. Суркова

СЕМАНТЫЧНЫЯ СФЕРЫ КАЛЯРОНІМАЎ У АНГЛІЙСКОЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОВАХ

У дадзеным артыкуле падаюцца вынікі кампаратывнага даследавання семантычных сфер прыметнікаў-каляронімаў у англійскай і беларускай мовах у складзе калакацый, а таксама ідыяэтычных і нацыянальна-спецыфічных асаблівасцяў семантыкі слоў абранай групы ў гэтых мовах.

Колер з'яўляецца найбольш яскравай візуальнай якасцю, якая ўспрымаецца чалавекам і мае істотнае для яго значэнне. Яго адлюстраванне ў розных моўных сістэмах неаднаразова прыцягвала ўвагу лінгвістаў, філосафаў, псіхолагаў, кагнітолагаў. Актуальнасць гэтай праблемы звязана, на наш погляд, са спецыфікай колеру як феномена, звернутага рознымі сваімі аспектамі да пазамоўнай рэчаіснасці, да кагнітыўных структур камунікантаў, да сістэмы мовы. Невыпадкава таму семантыка колеру займае асобнае месца ў кагнітыўных даследаваннях моўнай карціны свету. Пры гэтым аб'ектам вывучэння становяцца перш за ўсё структурна-семантычныя асаблівасці

каляронімаў, іх этнакультурная спецыфіка, бо вядома, што яны акумуліруюць сацыяльна-гістарычную, інтэлектуальную, эмацыянальную інфармацыю канкрэтнага нацыянальнага характару [1].

Каляронімы ў любой мове зыходна з'яўляюцца стылістычна нейтральнымі. Аднак, як слухна заўважае В. Р. Кульпіна, «...ва ўспрыманні колеру нямала ацэначных момантаў, і аксіялагічнасць каляроніма існуе ў этналінгвістычна адзначанай прасторы» [1, с. 9]. Дэфініцыі поля колеру базіруюцца на прататыпах моўнай карціны свету. Для А. Вяжбіцкай універсаліямі апісання колераў – на матэрыяле англійскай мовы – з'яўляюцца колеры-прататыпы прыродных аб'ектаў: дзень і ноч, полымя, сонца, расліны, неба і зямля [2, с. 126]. Т. В. Пастушэнка цікавяць каляронімы ў складзе фразеалагічных адзінак «у плане актуалізацыі сваіх семантычных магчымасцяў». Яна звяртае ўвагу на тое, што «на ўсіх этапах гісторыі мовы колер развівае псіхалагічныя асацыятыўныя сувязі і адзначае прырашчэнне сэнсу» [3, с. 124].

З усяго багацця тэрмінаў колеру вылучаюцца, як правіла, тыя, што абазначаюць асноўныя (базавыя) і неасноўныя колеры. Асноўныя колеры з'яўляюцца самай высокаўжывальнай часткай тэрмінаў колеру, гэта найбольш абстрактныя ўтварэнні, на сінхронным узроўні найменш матываваныя, якія выступаюць у адносінах да неасноўных колераў як гіперонімы.

Большасць даследчыкаў выдзяляюць 11–12 асноўных колераў, пры гэтым многія адначасова размяжоўваюць храматычныя (*чырвоны, жоўты, зялёны, сіні, фіялетава, блакітны, аранжавы, карычневы*) і ахраматычныя (*белы, шэры, чорны*) колеры (А. Вяжбіцка, В. Г. Кульпіна, А. Х. Мерзлякова, М. У. Разладава) [1; 2]. Мы, следам за большасцю даследчыкаў, згодныя з вылучэннем 11 колераў у беларускай мове і 10 у англійскай за кошт таго, што ў ёй няма падзелу на *блакітны* і *сіні* колеры. Але для дасягнення мэтай дадзенага даследавання мы абралі толькі тыя каляронімы, якія валодаюць высокай ці сярэдняй ступенню полісеміі і адпавядаюць астатнім крытэрыям адбору, пададзеным у даследаванні. Гэта прыметнікі *чырвоны, жоўты, зялёны, блакітны/сіні, карычневы, шэры, белы, чорны; red, yellow, green, blue, brown, grey, white, black*.

Для дасягнення мэты вылучэння і супастаўлення семантычных сфер каляронімаў ставіліся наступныя задачы:

- 1) адбор матэрыялу са слоўнікаў англійскай і беларускай моў;
- 2) аналіз семантычных структур прыметнікаў у англійскай і беларускай мовах (на матэрыяле дадзеных тлумачальных і фразеалагічных слоўнікаў);
- 3) супастаўленне семантычных структур;
- 4) аналіз рэгулярнасці вытворных значэнняў каляронімаў у дзвюх мовах.

Галоўным для даследавання быў абраны *метад кампанентнага аналізу*, які базіруецца на тым, што ў семантычнай структуры моўных адзінак выдзяляюцца *лексіка-семантычныя варыянты* (ЛСВ), з дапамогай якіх гэтыя адзінкі адрозніваюцца паміж сабой.

З пашырэннем сістэмнага падыходу да мовы ў сучаснай семантыцы асобныя значэнні, ці «лексіка-фразеалагічныя формы», мнагазначнага слова

ўсё часцей называюцца «лексіка-семантычнымі варыянтамі». У дадзенай рабоце мы таксама будзем выкарыстоўваць гэты тэрмін, пад якім мы разумеем абазначэнне асобнага значэння, якое адлюстроўвае асобны «сегмент рэчаіснасці» [1, с. 18]. У сваю чаргу, тэрмін *семантычная сфера* разумеюць як мноства рознаўзроўневых моўных сродкаў, аб'яднаных агульным значэннем [4].

Асноўнай умовай аб'ектыўнага супастаўлення мнагазначных слоў розных моў з'яўляецца аднолькавая дробнасць выдзялення ў абедзвюх мовах значэнняў. Між тым дакладна вядома, што колькасць значэнняў адных і тых жа слоў можа не супадаць нават у розных слоўніках адной мовы. Другой кантрасціўнай прыкметай для супастаўлення мнагазначных слоў з'яўляецца склад і іерархія ЛСВ. Нельга не ўлічваць таго, што лексемы, якія супастаўляюцца, могуць адрознівацца не толькі колькасцю ЛСВ, але і іх паслядоўнасцю [4, с. 255].

Аналіз слоўнікавых дэфініцый прыметнікаў у абедзвюх мовах паказаў, што ў лексікаграфічнай традыцыі няма адзінага падыходу да тлумачэння каляронімаў. Значэнні слоў апісваюцца 1) праз указанне на аб'ект, тыповы носьбіт прыкметы; 2) тлумачэнне назваў колераў падаецца праз іншыя колеры (*grey* 'of a color formed by mixing of black and white'); 3) паказваецца месца дадзенага колеру ў спектры (*жоўты* 'колёр спектру, сярэдні паміж аранжавым і зялёным'); 4) у тлумачэнні прысутнічае некалькі з папярэдніх спосабаў і падаецца сінонім (*чырвоны* 'адзін з асноўных колераў спектру, колер крыві').

Найбольш відавочныя адрозненні ў семантыцы англійскіх і беларускіх каляронімаў можна назіраць у вылучаных намі падчас даследавання семантычных сферах, да якіх адносяцца асноўныя ЛСВ абраных прыметнікаў і значэнні фразеалагічных і ўстойлівых выразаў, што змяшчаюць у сабе каляронімы.

Даследаванне праводзілася па наступнай схеме (на прыкладзе прыметнікаў *чырвоны/red*) (табл. 1).

Табліца 1

Дэфініцыі прыметнікаў колеру *чырвоны/red*
у беларускамоўных і англамоўных слоўніках у параўнальным аспекце

1. Of the color of fresh blood or fire • (of the eyes) sore and having red veins; bloodshot • (of the face, skin) flushed with shame, anger; excitement; embarrassment • of coppery skin of American Indians.	1. Які мае афарбоўку аднаго з асноўных колераў спектра, колеру крыві: <i>Шырокі чырвоны сцяг калыхаўся над закутым у браню паравозам</i> (Лынькоў); <i>На сталё – чырвоныя памідоры</i> (Шамякін); пачырванелы ад прыліву крыві да скуры, вачэй: <i>Твар у салдата быў даўно няголены, вочы чырвоныя з бессані</i> (Чорны); <i>У хворай жанчыны былі чырвоныя заплаканыя вочы</i> (Шамякін).
--	---

2. Red-Soviet or Russian; revolutionary; communist; relating to the USSR: <i>The Red Army</i>.	2. Звязаны з рэвалюцыйнай дзейнасцю; з савецкай дзяржавай; з сацыялістычным ладам: <i>Помніць вёска і Міцця, што прыязджаў з чырвонага Піцера ад самога таварыша Леніна</i> (Сачанка); <i>Байцом буду я чырвоным...</i> <i>Сцерагчы граніцы – межы Саветаў</i> (Купала).
3. (Of hair or an animal's fur) of a reddish brown color, ginger or tawny: <i>a red fox</i>	3. Нар.-паэт. Новы, прыгожы, цудоўны: <i>Чырвоная</i> вясна павяла рашучы наступ (Крапіва.) 4. Нар.-паэт. Яркі, ясны, светлы: <i>чырвоная</i> рانیца хлынула ў хату (Гартны); <i>Ішоў чырвоны</i> ранак Па свеце, за акном (Куляшоў). 5. Пачэсны, парадны: <i>за чырвоным сталом</i>. 6. Як састаўная частка некаторых батанічных і заалагічных назваў: <i>чырвоны перац</i>.

Прататынічныя значэнні прыметнікаў *чырвоны* і *red* супадаюць, адрозніваюцца толькі прататынічныя носьбіты прыкметы, якія выдзяляюцца ў мовах, што супастаўляюцца. Слоўнікі беларускай мовы прапануюць толькі адзін эталонны прадмет *кроў*, тады як англійскія слоўнікі вылучаюць яшчэ і *агонь*. Прыметнік *чырвоны* валодае большай ступенню полісеміі ў параўнанні з прыметнікам *red*. У адрозненне ад англійскага эквівалента, які мае пераважна нейтральную (некаторыя семы маюць адмоўную канатацыю) афарбоўку, большасць ЛСВ беларускага эквівалента адзначаецца пазітыўнай канатацыяй. Нацыянальна-культурныя асаблівасці выразна бачныя ў ЛСВ, якія характарызуюць з’явы, спецыфічныя для дадзенай культуры або традыцый: ‘пачэсны, парадны’ (*за чырвоным сталом*) і ‘of coppery skin of American Indians’.

Цікавым падаецца і тое, што ў беларускай мове вылучаюцца значэнні з моцным пазітыўным зарадам (‘яркі, ясны, светлы’ і ‘новы, прыгожы, цудоўны’), якія абумоўліваюцца гістарычным развіццём дадзенага каляроніма ў агульнаславянскай культуры: *чырвоны*, у першую чаргу, асацыіруецца з нечым прыгожым і ясным і ўжо толькі потым – з камуністычным рэжымам, што таксама абумоўлена гістарычнымі працэсамі.

Параўнаем асацыятыўныя рады гэтых прыметнікаў.

Чырвоны: прыгожы, харошы, паглядны, ненаглядны, мілавідны, непаўторны, маляўнічы, чароўны, дзівосны, абаяльны, сімпатычны [5; 6].

Red: guilty; warning, official, communist; reddish; in debt [7; 8].

У семантычную сферу прыметніка *red* уваходзяць ЛСВ, якія належаць да сфер фізічных характарыстык чалавека і жывёлы, грамадска-палітычных адносін, эмацыянальнага стану чалавека, расава-этнічных пытанняў. Семантычную сферу прыметніка *чырвоны* складаюць ЛСВ, якія адносяцца да сфер фізічных характарыстык і стану чалавека, грамадска-палітычных адносін, эмацыянальнага ўспрыняцця і ацэнкі з’яў і прадметаў рэчаіснасці чалавекам, станючых характарыстык, сферы важнасці (пачэснасці).

Падчас даследавання мы вылучылі наступныя семантычныя сферы: фізічныя характарыстыкі прадмета; фізічныя характарыстыкі чалавека; эмацыянальнае ўспрыняццё з’яў і ацэнка прадметаў рэчаіснасці; эмоцыі і душэўны стан чалавека: а) адмоўныя пачуцці/эмоцыі; б) станоўчыя пачуцці/эмоцыі; грамадска-палітычныя адносіны; сацыяльнае становішча; свядомасць; музычныя з’явы; псіхафізіялагічны стан сталасці/нясталасці; магія і акультызм; узроставыя характарыстыкі; праца, эканоміка; пісьменнасць; важнасць/пачэснасць; сексуальныя пытанні; яснасць, відавочнасць; нелегальнасць; духоўнасць; расава-этнічныя пытанні; нязведанае; адметнасць; хваробы; забарона/дазвол; грошы, дастатак; стаўленне да чалавека: неадабрэнне/адабрэнне; нечаканае з’яўленне/знікненне; бачанне з’яў: ідэалізаванае/песімістычнае; удача/няўдача; прычыненне зла, пакутаў.

Супастаўленне значэнняў фразеалагічных адзінак з абранымі каляронімамі [9;10] з мэтай суаднясення іх з пэўнымі семантычнымі сферамі падаецца ў даследаванні ў выглядзе табліц (на прыкладзе сферы “грошы, дастатак” (табл. 2)).

Табліца 2

Слоўнікавыя значэнні фразеалагічных адзінак з абранай групай каляронімаў семантычнай сферы “грошы, дастатак” у параўнальным аспекце

Англійская мова	Беларуская мова
• <i>to be in the black</i> – to be in credit • <i>to be in the red</i> – to have an overdraft, to be in debt • <i>to blue one’s money</i> – to spend one’s money wildly • <i>to bleed somebody white</i> – to extort all someone’s money, to overcharge grossly for a service • <i>a white elephant</i> – a very big and useless possession which costs a lot of money to maintain and may prove to be a source of financial ruin	• <i>адкладваць грошы на чорны дзень</i> – на выпадак, калі не будзе хапаць сродкаў да існавання з-за пэўных жыццёвых абставін

Усе ці амаль усе каляронімы ў абедзвюх мовах валодаюць значэннямі, якія адносяцца да сферы фізічных характарыстык прадмета (*жоўтае лісце; a yellow dress*), фізічных характарыстык чалавека (*сіні твар; a brown boy*), эмацыянальнага ўспрыняцця з’яў рэчаіснасці (*things are looking black; чорны дзень*) і эмацыянальнага стану чалавека (*to be yellow; to be green with envy; чорны, як хмара*).

Нягледзячы на тое, што семантычныя сферы каляронімаў у двюх мовах у большасці выпадкаў супадаюць, мы выявілі і значныя разыходжанні. Вельмі часта нават адна і тая ж сфера можа быць прадстаўлена зусім рознымі каляронімамі і фразеалагічнымі адзінкамі, што супадаюць толькі ў невялікай колькасці выпадкаў.

Спецыфічнымі для беларускіх каляронімаў з'яўляюцца значэнні, якія адносяцца да такіх лекіка-семантычных сфер, як

- сацыяльнае становішча чалавека (для прыметнікаў *чорны* і *шэры*): *чорная галота* – хто належыць да ніжэйшых сацыяльных слаёў; *шэры чалавек* – які не адносіцца да прывілеяваных слаёў, просты);

- працоўнае жыццё (для прыметніка *чорны*: *чорная праца*, *чорная справа* – некваліфікаваная праца, якая не патрабуе ведаў, часта фізічна цяжкая);

- няўдача (*чорны дзень*, *чорны кот прабег*);

- нязведанае (*белая пляма* – *blank space*);

- яснасць, відавочнасць (*чорным па белым*, *шыта белымі ніткамі*, пры гэтым першы выраз значна адрозніваецца ад англійскага эквівалента *in black and white*, які азначае толькі нешта, замацаванае на паперы);

- прычыненне зла, пакутаў (*пусціць чырвонага пеўня*, *пусціць па белым свеце*).

Вельмі яркім і характэрным толькі для беларускага каляроніма *чырвоны* з'яўляецца значэнне 'прыгожы, ясны, светлы, пачэсны'.

Для англійскіх каляронімаў спецыфічнымі з'яўляюцца значэнні, якія адносяцца да наступных сфер:

- нелегальнасць (*white slave traffic*, *a blue film*, *the black market*);

- свядомасць (*blue days* 'characterized by rigid morals, puritanical');

- сексуальныя пытанні (*a blue film*, *a blue joke*, *the red-light district*; *the pink market*);

- духоўнае жыццё (*white light* 'spiritual healing power');

- расава-этнічныя пытанні (*a yellow girl*, *yellow race*, *yellow peril*; *a brown Indian*).

У беларускай мове таксама існуе выраз *атрымаць жоўты білет*, які мае адносіны да сферы сексуальных пытанняў, але значна большая колькасць выразаў і ЛСВ у англійскай мове сведчыць аб тым, што гэтыя пытанні ўжо даўно хвалююць англамоўнае грамадства і толькі пачынаюць праяўляцца ў беларускамоўнай свядомасці. Тое самае можна сказаць і пра сферу аховы навакольнага асяроддзя з велізарнай колькасцю ідыём і калакацый у англійскай мове.

Відавочна, што некаторыя каляронімы маюць уласныя этнакультурныя асаблівасці, звязаныя з гісторыяй, ладам жыцця, сацыяльна-культурнай спецыфікай народа. Асабліва яркая гэта бачна на прыкладзе фразеалагічных і ўстойлівых выразаў. Так, уласнай спецыфікай валодаюць каляронімы *белы*, *чырвоны*, *brown*, *white*, *black* і іншыя з пункту гледжання сацыяльных з'яў, характэрных для дадзенага грамадства. *A white collar worker*, *to be shown the red card*, *a true blue conservative*, *Чырвоная Армія*, *Белая гвардыя* – спецыфіка ўсіх гэтых выразаў абумоўліваецца сацыяльнымі працэсамі і традыцыямі.

Вялікая колькасць ідыём, якія звязаныя з грашовымі праблемамі, сведчыць пра большы матэрыялізм і практычнае мысленне прадстаўнікоў англамоўных грамадстваў. У беларускай ментальнасці распаўсюджаны канцэпт «белы свет», які шырока прадстаўлены ў шматлікіх фразеалагізмах і прыказках і мае значэнне не толькі ‘зямны шар, жыццёвая прастора’, але і ‘бяднота, блуканне па свеце ў пошуках лепшай долі’ (*свету белага не бачыць, пусціць па белым свеце, у белы свет як у капейку, падацца ў белы свет*).

Разам з тым пэўны шэраг каляронімаў-характарыстык аб’екта абумоўлены сацыяльна і звязаны з лінгвістычнай традыцыяй, якая існуе сярод прадстаўнікоў дадзенага грамадства. Такім чынам, каляронімы ў значнай ступені характарызуюцца антрапацэнтрычнасцю і этнацэнтрызмам.

ЛІТАРАТУРА

1. *Кульпина, В. Г.* Лингвистика цвета / В. Г. Кульпина. – М. : Моск. Лицей, 2001. – 470 с.
2. *Вежбицкая, А.* Семантические универсалии / А. Вежбицкая. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 214 с.
3. *Пастушенко, Т. В.* Коннотативные значения цвета в языковой интерпретации / Т. В. Пастушенко // Когнитивная лингвистика к. XX века. – Минск : МГЛУ, 1997. – С. 123–127.
4. *Манакин, В. Н.* Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.
5. *Цітова, А. І.* Асацыятыўны слоўнік беларускай мовы / А. І. Цітова. – Мінск : БДУ, 1981. – 268 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. К. Крапівы: у 5 т. – Мінск : БелСЭ імя Петруся Броўкі, 1982.
7. Webster’s Third New International Dictionary of the English Language (unabridged). – Merriam-Webster Inc., USA, 1986. – 2662 p.
8. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1989. – 647 p.
9. *Іванова, С.* Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск : Беларус. Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
10. Penguin Dictionary of English Idioms / D. M. Gulland, D. Hinds-Howell. – 2 ed. – London : Penguin Books, 2002. – 378 p.

The article studies the semantics of the primary colour adjectives in collocations in the English and Belarusian languages. In the course of the comparative analysis of dictionary definitions, several semantic spheres were identified and described. The paper proves that the semantic spheres of colour terms in the English and Belarusian languages have particular idioethnic and national-specific characteristics.